

**ПРОФ. ИВАН ХАРАЛАМПИЕВ
И МИНАЛОТО, НАСТОЯЩЕТО И БЪДЕЩЕТО
НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

По случай 70-годишния му юбилей

През 1969 г. днешният проф. дфн Иван Харалампиев бива приет за студент в специалността „Българска филология“ на Великотърновския университет (тогава – Висш педагогически институт „Братя Кирил и Методий“). Изборът на специалността е сигурно съзнателен – Иван Харалампиев носи в себе си творчески заложби на поет, епиграмист и художник-шаржист, на музикант-изпълнител. Той идва от юг, след завършване на гимназия в Кюстендил, където е роден на 11 ноември 1946 г. По това време с Мария Спасова ние сме второкурсници в същата специалност и ставаме състуденти с Иван Харалампиев. Филологическата медиевистика в университета се представлява тогава от проф. Пеньо Русев, проф. Иван Гълъбов и проф. Дора Иванова-Мирчева. Характерна особеност на първото поколение преподаватели в старопрестолния университет е, че те промислително търсят на кого да предоставят благодатния товар на преподавателската и изследователската работа. Така биват избрани бъдещите професори по старобългарска литература – Георги Данчев и по старобългарски език – Ангел Давидов. История на българския език чете проникновената проф. Дора Иванова-Мирчева, която открива своето достойно продължение, както споделя: „Доживях и радостта моите бивши студенти Иван Харалампиев и Мария Спасова да ми станат аспиранти и асистенти“¹.

Иван Харалампиев не просто отменя проф. Дора Иванова-Мирчева в преподавателската работа, но става „пряк ученик и последовател на нейните идеи“ в старобългаристиката, както точно е отбелязано в „Дора Мирчева. Био-библиография“, съставена от Пенка Данаилова (Велико Търново, 1990, с. 232). Тук следва да се добави неизменната подкрепа и на проф.

---

¹ **Иванова-Мирчева, Д.** Моята преподавателска работа във Великотърновския университет. – В: Великотърновският университет „Кирил и Методий“. Спомени за неговото създаване и изграждане, С., 1988, с. 104.

Ангел Давидов – от изключително значение е академичната среда да насърчава, а не да обезсърчава навлизания в задълженията си млад преподавател и учен.

При подготовката на изпитите по старобългарски език и история на българския език всеки обичащ филологията студент трябваше да извърви изнурителен системен трудов път върху книги и учебници, да бъде готов за анализ на определени старобългарски текстове. А за изпита при проф. Дора Иванова-Мирчева се подготвахме и по нейната книга за бъдеще време („Развой на бъдеще време в българския език от X до XVIII век“, С., 1962). Практическите занятия се водеха от Тодорка Генчева и Пенка Ковачева в степен на отговорност, която строго се прилагаше и на лекциите. С колегата русист Иван Чобанов се бяхме увлекли толкова силно в подготовката си по старобългарски език, че освен да работим върху анализа на текстовете, бяхме започнали не само да четем, но и да превеждаме от руски език книги на Н. М. Елкина и Т. А. Иванова – специално частта за фонетиката от нейния учебник „Старославянский язык“. По-късно като лектор в Ленинградския / Петербургския университет имах възможност да се запозная с Татяна Аполоновна Иванова и да споделя с благодарност този факт.

През 1971 г. се проведе първият Международен симпозиум „Търновска книжовна школа“, където един от основополагащите доклади беше на проф. Дора Иванова-Мирчева: „Евтимий Търновски, писател-творец на литературния български език от Късното средновековие“. В методологическо отношение се разчерта ново направление в евтимиезнанието и, както сам Иван Харалампиев подчертава в споменатата по-горе „Био-библиография“, докладът „беше първото стройно изложение на най-важните особености в езика на последния средновековен български патриарх“ (с.17). От внесената яснота, от това ново стъпало в проучванията за Евтимиевия художествен език Иван Харалампиев не само тръгва, но и надгражда изведените идеи и сам постига върхови постижения в съвременното евтимиезнание. Споделен и спазван от ученика важен принцип е решаващата роля на индуктивния подход, на езиковите факти и тяхното осмисляне, за да се обосноват трайни, верни научни заключения и теоретични обобщения.

Градивната творческа, съзидателна обстановка в Университета се излъчваше от преподавателската общност, от студентските научни кръжоци и Студентското научно дружество с периодично издание „Студентски изследвания“ – първият том излезе през 1972 г. Закономерно дойдоха и първите старобългаристи аспиранти – Мария Тихова, Георги Петков. За развитието на аспирантурата/ докторантурата се учреди „Аспирантски сборник“. Тук и в „Студентски изследвания“ се поместват и първите разра-

ботки на Иван Харалампиев: „Наблюдения върху морфологичните особености на Гладичовия препис на “История славянобългарска“. – В: Студентски изследвания, кн. II. Велико Търново, 1973, с. 17–28; „Към историята на глаголното окончание за първо лице множествено число в българския език“ – В: Аспирантски сборник, 2, 1974, 41–49; „Качествените наречия на -о и -ѣ в книжовния български език до XIV– XV век“ – В: Аспирантски сборник, 3, 1976, 5–15. Третата статия не е просто публикация по темата на кандидатската/докторската дисертация, а е изследователски текст с извънредно интересен принос в търсенето на обяснение за съществуването на две форми на качествените наречия на „о“ и на „ятова гласна“, които се оказва, че се намират в стилистична опозиция. Този случай показва, че езиковедът следва да чете не само дадена дума в нейния непосредствен контекст, но да съпреживява цялостния текст като литературовед: „Наблюденията показаха, че у Евтимий съществува разлика между двете наречни форми и тя е на стилистична основа. Установено беше, че основната част от примерите, в които е употребено наречие на -ѣ, се срещат там, където повествуването се отличава с ярка експресивност и с определен емоционален заряд. В тези условия наречието на -ѣ изразява признака в неговата пределна степен на наситеност и изчерпаност. Форма на -ѣ се употребява и там, където повествуването се нуждае от особена убедителност, за да не остане у слушателя и сянка от съмнение за истинността на разказваното. При тези условия определяното действие обикновено се отличава с особен характер или протича с особена сила“ (Цит. по препечатката в сборника: Харалампиев, Ив. *По вековните пътеки на българския език. Избрани приноси*, Велико Търново, 2006, с. 224). Заслужава да се отбележи още една черта от творческия почерк: спазван методологически принцип е изложението в научните разработки да се предшества задължително с внимателен историографски прочит на натрупаната библиография по конкретните проблеми.

Бидейки редовен аспирант от 1974 г. с научен ръководител проф. Дора Иванова-Мирчева, обстоятелствата налагат избирането на Иван Харалампиев за асистент по история на българския език през 1975 г. и преобразуването на аспирантурата в задочна. Независимо от тази промяна, дисертацията е завършена и защитена навреме през 1977 г.; присъдена е научната степен „кандидат на филологическите науки“ / „доктор по филология“. Темата е „Наречията в книжовния български език от втората половина на XIV век (Евтимий Търновски)“. Официални рецензенти на дисертационния труд са професорите Николай Дилевски и Ангел Давидов.

В кариерното си развитие Иван Харалампиев придобива по достойнство всички академични звания и степени: старши асистент (1977), главен

асистент (1979), доцент (1986), доктор на филологическите науки (1997), професор (1999). От 1980 до 1983 г. е лектор по български език и култура в университета на град Сегед, Унгария. Основните направления в научните му занимания са в пространството на „развоя на говоримия български език; развоя на българския книжовен език до Възраждането с особен акцент върху проблемите, свързани с реформаторската дейност и езиковите особености на писателите от Търновската книжовна школа; теоретичните въпроси, свързани с развойните процеси в българския език; прогнозирането на езиковия развой и на развойните процеси в българския език; въпросите на съвременните български език от гледна точка на българската езикова история“. Този тематичен обзор на пръв поглед е много широк, но научните интереси на Иван Харалампиев са съединени в един гравитационен център – художественият език на Евтимиевата Търновска книжовна школа, чрез която се осмисля миналото, настоящето и бъдещето на българския език.

Това пространствено и времево триединство е силно изразена лична творческа черта в търсенията на Иван Харалампиев и в този смисъл не е случайно прогностичното направление, на което отдава много внимание в ред статии и студии, напр.: „Старобългарските средства за изразяване на бъдещи действия и съвременните форми за бъдеще време“ – В: Български език, 1981, кн. 2, 116–122; „Българските членни форми – минало, настояще и бъдеще – В: Лингвистични студии, Велико Търново, 1994, 51–59; „Българските форми за повелително и условно наклонение“ – минало, настояще, бъдеще – В: Проглас, Велико Търново, 1996, кн. 3, 3–11. –

Постепенно се достига до текстовото завършване на значителната и новаторска тема „Бъдещето на българския език от историческо гледище (Към проблематиката на езиковото прогнозиране)“. Изследването е дисертация за получаване на научната степен “Доктор на филологическите науки“. Защитена е успешно през 1997 г. с официални рецензенти проф. Дора Иванова-Мирчева, проф. Михаил Виденов и проф. Ангел Давидов. А едноименната монография има две издания (Велико Търново, 1997, 2000). Могат да се потърсят авторските обяснения за привързаността към тази проблематика, които читателят може сам да намери в труда. Сега искам да припомня само за идеите на покойния ни преподавател по философия проф. Николай Николов, който в редовно обновяваните си лекции настояваше за възможно познание на миналото чрез „остатъчното съзнание“ у човека и за възможно познание на бъдещето чрез „изпреварващото съзнание“.

Сред характерните „портретни“ черти на учения Иван Харалампиев следва да се добави и рядко срещаното качество сред университетските

преподавателски среди – постоянната му грижа да систематизира изследователските си дирения и да ги претворява в лекционния курс, да ги подготвя своевременно за печат, да ги допълва и преиздава. През 1989 г. е обнародвана първата част от „История на българския език. Увод, фонетика и морфология“. Книгата е посветена „в памет на човека и учения Кръстьо Куюмджиев“. От известния литературен историк се взема като мото мъдрото осмисляне на мисията на родната реч: „Чудото на езика се състои и в това, че в него се съхранява племенната памет от най-далечни и тъмни времена. Върху него се отпечатват всички преживелици на народа, всичко онова, което оформя духовен облик на нацията. В него се съхраняват всички особености на родовия характер и темперамент, подсъзнателните трепети на националната психика“.

В предговора се обосновава обективната необходимост от написването и издаването на системния труд, който следва да бъде съизмерим с класическите изследвания на проф. Беньо Цонев, проф. Стефан Младенов и особено – на проф. Кирил Мирчев, с чиито учебници по старобългарски език и историческа граматика, с текстовете по старобългарски език и речник на проф. Стоян Стоянов и проф. Мирослав Янакиев, както ред поколения студенти, и ние навлизахме в познанията за българския книжовен език от Кирило-Методиевата епоха до днес. По оценката на Иван Харалампиев – наистина забележителна е „Историческа граматика на българския език“ от проф. Кирил Мирчев. Издадена за първи път през 1958 г., тя има изключително въздействие върху българската историческа наука няколко десетилетия.

Прелом настъпва след 1975 г.: „Натрупаха се многобройни публикации, в които се изнесе нов материал, предложиха се нови теоретични постановки, нанесох се поправки в по-старите представи за хронологията на различни езикови промени. Сериозно развитие получи изследването на донационалния български книжовен език, активно се разработват въпросите на българската историческа лексикология, появиха се изследвания по историческа диалектология“ (с.3). Към тази изключително точна характеристика на подема в старобългаристиката, която стана част от държавната политика, мога да припомня изграждането на Център по старобългаристика към БАН със списание „Palaeobulgaria/Старобългаристика“ през 1977 г. под ръководството на акад. Емил Георгиев. Тази нова институция допълни усилията на Кирило-Методиевския научен център към БАН.

През 1978 г. се постави край на позорното мълчание в българската наука за изнемването на значителна част от българското езиково и етнокултурно наследство в Република Македония на тогавашна Югославия. Единството на българския език в миналото и днес не е само заглавие на

програмна студия от 1978 г. по този повод – многовековното единство на родния език е несъмнена истина и сублимен принцип за всеки обективен и родолюбив български учен. В така очергания социологически контекст на разцвета на старобългарстиката естествено „се налага да бъдат осмислени и обобщени най-важните новости в развитието на науката за историята на българския език, пръснати в многобройни и често недостъпни публикации“ (3–4).

Изпълнявайки навреме тази обективна необходимост, Иван Харалампиев показва, че следва неписаното правило: пред студентите да се създава най-новото научно състояние на преподаваните дисциплини. Съпътстващи помагала са: „История на българския език (Анотирани текстове, анализи и речник“ (Велико Търново, 1978, 1981) в съавторство с Ангел Давидов, Пенка Ковачева и Мария Спасова); „Христоматия по история на българския език“ (София, 1983) в съавторство с Ангел Давидов и Мария Спасова. В завършен вид лекционният курс с обширна библиография е издаден през 1992 г. във Велико Търново. В книгвата биография идва ред на съавторското издание с чл.-кор. проф. Дора Иванова-Мирчева (Велико Търново, 1999).

Авторите настояват за несмесването на две взаимосвързани, но отделни научни дисциплини: история на говоримия български език и история на книжовния български език. Пълното съвпадение на научните възгледи е знак за дълбочина и вярност в съдържанието на отделните раздели и затова „История на българския език“ е значително събитие в книгописа на съвременната българистика, тъй като присъствието на единодушие в колективни трудове е извънредно рядко и нетрайно явление по причини, скрити в човешката природа. Иван Харалампиев поправя, променя и допълва раздела „Развой на говоримия език“ и го отпечатва под заглавие „Историческа граматика на българския език“ (Велико Търново, 2001). Изложението е подчинено на единна авторова концепция, обогатен е илюстративният материал. Тук ще посоча само един значителен детайл, отнасящ се за определителния член в българския език, който всъщност е инверсия със стилистична функция на показателното местоимение. На практика незабелязано в науката изключение е посоченото буквално предаване на предпоставения гръцки определителен член за м. р., ед. ч., което е известно по преписи от старобългарския превод само на едно от словата на св. Григорий Богослов с тълкувания на Никита Ираклийски, напр.: „о лирически Пиндарь“ (с. 130).

Проф. Иван Харалампиев е автор на първото и единствено до днес езиковедско монографично изследване за творческото дело на св. Евти-

мий, патриарх Търновски: „Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски“ (София, 1990). В краткия увод се поставя на обсъждане и се дава отговор на текстологическия въпрос – доколко надеждни са преписите на Евтимиевите произведения. Дава се пример със Зографския сборник от края на XIV в. Тук в житието на св. Йоан Рилски липсва заключителната молитва към православния небесен покровител, а в житието на св. Петка Епиватска-Търновска има разширен разказ за детството на преподобната подвижница. Вероятно от самия Патриарх Евтимий в друга група преписи е добавена заключителна молитва към св. Йоан Рилски, а разказът за детството на св. Параскева-Петка на практика е уместно съкратен заради възможното двусмислие при възприемането на текста. Тези изправки не изменят езиковата същина на житията. Затова напълно достоверно е изказаното познаваческо гледище: „Различните преписи са твърде единни по език, като тук няма голямо значение от кой век и каква редакция е преписът. <...> Случайните, несистемните отклонения се отделят леко, тъй като те стоят встрани от системата, обща за всички преписи. Биха могли да се добавят и сведенията на Константин Костенечки според когото след реформата не е било възможно невежи хора да се занимават с книжовна дейност“ (с. 7).

Към тази уникална текстологическа ситуация може да се прибави важна закономерност, изведена от Татяна Н. Копреева върху основата на данни и преки наблюдения върху славянската ръкописна традиция: За руските книжовници от XV–XVI в. старите български книги са истинни и достоверни, затова се преписват точно, дума по дума. Не е така обаче в предходната практика, напр. в случая със Симеоновия сборник „Златоструй“, чийто първообразен състав е от 45 слова, запазен в преписи от XV–XVI в. в Супрасълския манастир, в Чудовския манастир и др. Антологията в препис от XII в., неправилно наричана „Златоструй“, е съставена в Киев или Полоцк от няколко източника, между които е и същинският „Златоструй“, но дори заетите слова имат не само разбираеми фонетични изменения, но и са извършени съкращения или добавки към преведените Златоустови беседи. Проучваният от проф. Дора Иванова-Мирчева Германов сборник от 1358/1359 г. е с архаични преводи, а Бдинският сборник от 1359/1360 г. е съставен от стари преводи на текстовете, възхождащи най-късно към XII в.

Уверен в правдоподобността на ръкописните източници, Иван Харалампиев разчертава убедително езиковата картина на Евтимиевото книжовно наследство и на неговата езикова реформа, която е нормативна – в областта на правописа, в стабилизираните параметри на художествения език, който по изразителност достига най-високото си равнище в средно-

вековна България и православния свят, използващ старобългарския книжовен език в богослужението. Изключително резултатен е опитът върху съпоставителен фон да се опишат и да се възстановят граматичните съставки на Евтимиевия език – фонетичните, морфологичните, синтактичните и лексикалните особености, глаголната система. Уточнена е ролята на говоримия език в книжовната практика: „Вижда се, че във фонетично отношение реформираният български книжовен език не стои така далеч, както обикновено се мисли, от говоримия език на това време. Тук, разбира се, трябва да се има предвид обстоятелството, че този книжовен език има свои специфични функции, своя определена читателска и слушателска аудитория, следователно не е възможно, пък и не е нужно да се търси в него по-значително отражение на живи фонетични черти, които са прониквали трудно дори в паметниците от нетърновски тип. Нуждата от строго правописно единство е наложило въвеждането на нови или узаконяването на стари, доста сложни правила, но както се видя, тези правила не са затруднявали четенето, а напротив – твърде често са се съобразявали с него, т.е. в отделни случаи се е стигало до компромис, до отстъпки в полза на говоримия език“ (с. 39).

Обръщането към живата, всекидневната реч, се налага още и от добре известния на св. Евтимий и прилаган от него реторически принцип за уместност на речта в зависимост от тематичния разред на художествения текст. Високите тематични пространства изискват възвишен език, а разположените в проблемите на бита епизоди и жанрови форми предполагат лексика от ниския стилистичен регистър. Например така е в „Беседа против новопоявилата се богомилиска ерес на недостойния Презвитер Козма“ – в неговата сатира на недъзите в българското общество и в народопсихологията изобилства лексика от говоримия език.

Както и на други места, и в книгата си за Евтимиевия език Иван Харалампиев проявява верен усет за стилистичните функции на морфологичните формати: „Анализът на контрахираните и неконтрахираните форми на дългите прилагателни имена и причастия у Евтимий дава възможност да се предположи, че разликата между тях е била от стилистично естество. Неконтрахираните форми, изглежда, са били схващани като по-тържествени, по-високи в стилистично отношение. Понякога предпочитането на неконтрахирана или контрахирана форма зависи от ритмични или еуфонични причини, така че е много трудно да бъде възстановена точната система от правила, която несъмнено е съществувала“ (с. 37).

Оценъчните разсъждения в областта на историческата стилистика предизвестяват прозорливо наличието на неопозната територия, която може да подпомогне изследванията върху историята на българския език.

Иван Харалампиев притежава дарбата да долавя бързо концептуалната структура на четените от него научни трудове. За да изясня това свое твърдение, се налага да кажа няколко думи за хабилитационната си дисертация „Метафрастика. Симеон Метафраст и православната славянска агиография“ и едноименната монография (Велико Търново, 1997). Блаж. Симеон Метафраст е големият кодификатор на художествения език в житийната литература. Негов български последовател е св. Евтимий Търновски. Накратко метафрастиката може да се определи като движение за развитие на художествения език, за затвърждаване и обогатяване на стила „плетение словес“, на съборния, синергийно-съавторски подход при съставянето на житията. „Плетение словес“ или по превода на Константин Мечев – „словесно взмо“, като стил се разглеждаше статично доскоро в науката, а не в неговата динамика и променлив, стъпаловиден облик.

Въз основа на реторическия опит във Визания и с преводите си старобългарските книжовници от IX–X век са първосъздатели на ясният монументален стил „плетение словес“, възприет и продължен от староруските и старосръбските агиографи чак до XIV в. Първата степен в развитието на литературния стил се определя като ясно, чисто изразяване в реториката на Йосиф Ракендит (XIII–XIV в.), който назовава за втора степен усложненото изразяване, което прераства в усложнен, емоционално-експресивен („небесногласен“, „ангелогласен“) стил „плетение словес“. Негов несъмнен първоосновател е Патриарх Евтимий Търновски, чиито ученици и последователи разпространяват новите художествено-изобразителни идеи на Балканите, Великото Княжество Литовско и Московска Русия. Третата степен на стила може да се нарече метафрастика на говорим език (просторечна метафрастика). За да се възпре етническото и верското претопяване на християнските народи на Балканите в условията на турското робство, на достъпен говорим език започва да се усвоява християнската култура от миналото, чийто литературен език е станал вече трудно разбираем. Българските книжовници се намират под изключителното въздействие на примера на Дамаскин Студит в новогръцката литература. С трите си стилови степени в българската и балканската средновековна култура се потвърждава моделът за стилово развитие, описан от Константин Леонтиев: а) „период на първична простота“; б) „период на цветуща сложност“; в) „период на смесване, на вторично опростяване“.

Трите степени в развитието на стила „плетение словес“ е централна теза хабилитационната ми дисертация, успешно защитена пред Специализирания научен съвет по литературознание (СНС) в София с официални рецензенти: проф. Георги Данчев, проф. Донка Петканова и проф. Надежда Драгова. В гигантска битка повече от три години Научната комисия при

Висшата атестационна комисия (ВАК) по субективни и политизирани причини отхвърля потвърденото два пъти решение на СНС. В положително Становище и предложение за присъждане на научната степен „доктор на филологическите науки“ от 20 февруари 2001 г. чл. кор. проф. Иван Добрев се обосновава чрез утвърдителната позиция, заета от проф. Иван Харалампиев, присъстващ на защитата, който „набляга на гледната си точка на езиковед медиевист, която е изложил в отделен писмен текст, приложен към предоставената ми документация. Там можем да прочетем: „Работата на Кенанов е полезна и тепърва ще бъде оценявана <...> за изясняване на въпросите, свързани с историята на довъзрожденския български книжовен език и специално на неговата периодизация. Опитът на Кенанов да представи развитието на старата българска литература като развитие на стиловете <...> даде отговор на въпроси, които се опитвам да реша в продължение на няколко години. Очевидно през XVI в. – продължава Харалампиев, трябва да търсим онази промяна, <...> която се свързва с т. нар. просторечна метафрастика“.

Относително повишеното количество сложни думи, раздвижената графика в приближаването и раздалечаването на думите в словоредата са сред видимите определители на усложнения Евтимиев стил, за който и Григорий Цамблак косвено признава като се изказва за предходната книжовна традиция, че е „несложна по реч“. В коментара си на този момент от „Похвално слово за св. Евтимий Търновски“ Иван Харалампиев справедливо отбелязва: „От приведения цитат се вижда, че синтаксисът на Евтимиевия език, а и въобще на езика на търновските книжовници е тясно свързан със стилистични въпроси и специално с новия стил „плетение словес“, характерен за произведенията на реформираната литература“ (105–106).

Откритата от проф. Иван Добрев научна позиция на проф. Иван Харалампиев говори за важна личностна черта – съпричастие към израстването и съдбата на българистичната общност, на която принадлежи. Той е рецензент и научен редактор на различни специализирани изследвания, член е на редколегии на периодични научни издания, автор е на рецензии и становища в състава на научни журита за защита на дисертации и в процедури за доцентури и професури. Тази отзивчивост е само една страна от неговите изяви заслуги на ръководител и общественик. Във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ той заема редица отговорни длъжности. През 1987 г. е директор на Международния летен семинар по български език и култура, от 1988 до 1999 г. е ръководител на Катедрата по старобългарски език, общо и славянско езиковедие (сега Катедра „Обща лингвистика и старобългаристика“). От 1999 до 2007 г. Иван

Харалампиев е ректор на Университета, а от 2007 до 2011 г. е председател на Общото събрание. От 1990 до 2009 г. той е председател на Великотърновския клон на Съюза на учените в България, на който от 2009 г. до днес е почетен председател. От 2007 до 2010 г. е член на Специализирания съвет по славянско езиковедие към Висшата атестационна комисия. Общински съветник във Великотърновския общински съвет е през 2003–2007 г.

Към този непълнен обзор на заеманите длъжности, прибавям и списък на наградите и отличията, с които досега е удостояван Иван Харалампиев: Почетен знак на Съюза на учените в България – 1996 г., Почетен член на Съюза на учените в България – 2006 г., Почетен професор на Тверския държавен университет (Русия) – 2004 г., Почетен доктор (Doctor honoris causa) на Башкирския държавен университет в столицата Уфа (Башкортостан, Русия) – 2005 г., Почетен златен знак на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ за изключителни заслуги за развитието на Университета и за високи постижения в областта на лингвистичната българистика – 2006 г., Почетна диплома на Международния фонд за славянска писменост и култура – 2006 г., Почетен гражданин на Велико Търново – 2006 г. Академик е на Българската академия на науките и изкуствата и пръв председател на нейното Общо събрание – 2008 г. Носител е на Юбилеен медал на Великотърновския университет за съществен принос в академичния живот на Университета и за издигане и укрепване на неговия авторитет. И не на последно място заслужава да се изтъкне, че видният учен и общественик е глава на семейство с една дъщеря, двама внуци и една правнучка.

Несъмнено е, че проф. Иван Харалампиев не е строго кабинетен учен; без това да пречи на научните му занимания, той е устремена към познанието творческа личност, която обаче не предпочита постоянно или дългоременно да се уединява, както постъпва напр. Мишел де Монтен – десет години в „кръгла, висока и здрава кула“ (Стефан Цвайг) той разговаря с книгите и написва знаменитите си „Опити“.

През 1995 г. във Велико Търново е отпечатан сборник с подбрани тематично статии „Строители на стария български книжовен език. Търновска книжовна школа“. Тук, изяснява авторът, „в сбит вид са представени резултатите от моите изследвания върху езиковоректорската дейност на писателите от Търновската книжовна школа, които са отразени в различни мои публикации у нас и в чужбина през последните две десетилетия. <...> Въпросите, представени в книгата, са обединени около два проблема – принципи и основания на езиковата реформа и езика на четирима от търновските писатели: Евтимий Търновски, Григорий Цамблак, Йоасаф Бдински и Ефрем“ (с. 6). Настоява се за диалектиката в динамиката на ези-

ковото строителство от книжовния кръг на св. Евтимий, патриарх Търновски: „Съобразяване с устойчивите черти на стария български книжовен език до втората половина на XIV в. и с новоразвити езикови особености, получили широко разпространение в средновековните български писмени паметници“ (с. 14). Старобългарският литературен език е свещен, богослужебен език и поради това не може да бъде подлаган на резки, разрушаващи го промени под натиска на говоримия език. Неговото избягване обаче е относително: „Може да се говори за бягство от говоримия език, но не по принцип, а бягство от новоразвити аналитични черти. Всъщност това е основната разлика между старобългарския и новобългарския език, с която са били принудени да се съобразяват търновските реформатори. Те са отстранявали старателно всички прояви на аналитизъм и по този начин са били свободни да проявят творческа избирателност както по отношение на предходната книжовна традиция, така и по отношение на съвременната им книжовна практика“ (с. 33).

Както непроменима е вярата в Бога, така и премереният традиционализъм е свещен завет за всички поколения християнски писатели в православния свят. От тази позиция се пристъпва не само при съставянето на нови текстове за четене или за богослужението, но и в преводаческата практика. Патриарх Евтимий изповядва тези принципни разбирания така, както ги спазва и неговият велик предшественик – преподобният атонски старец Йоан. Затова не е възможно например да се превеждат библейски книги, ако има Кирило-Методиев и Плиско-Преславски превод, който може само да бъде сверяван с авторитетен гръкоезичен извод от Свещеното Писание.

В съвременния славистичен книгопис могат да се срещнат безпочвени наукообразни твърдения в противовес на благодатния традиционализъм и отхвърляне на явлението „Търновска книжовна школа“. Проф. Иван Харалампиев в такива случаи не остава равнодушен и взема отношение с полемични статии, които лесно се откриват в списъка му с научни трудове (Вж.: „За Евтимиевата реформа – с хипотези без факти“. – В: *Palaeobulgistica/Старобългаристика*), 1999, кн. 1, с. 108–112). „Изправените“ книги в Търновската книжовна школа са с превисок авторитет и само те се преписват, претворяват и разпространяват през следващите векове в славяноезичния православен свят, те се полагат и в старопечатните издания, в църковнославянската печатна Библия. Тук се налага да подчертаем, че т.нар. църковнославянски език е в основата си старобългарски книжовен език, чието начало полагат светите славянобългарски първоучители Константин-Кирил и Методий с достойно продължение в славяноцентричните книжовни школи в Плиска, Велики Преслав, Охрид, Света Гора и Парория, Търновград.

В концепцията на Иван Харалампиев за езиковотворческата дейност на Търновската Евтимиева школа се установяват два основни принципа – на първо място е разгледаното вече съобразяване с устойчивите черти на стария български книжовен език. Вторият принцип е „доближаване на графиката и правописа до гръцката графика и правопис и ориентация на литературния език към гръцкия литературно-езиков казус“ („Строители ...“, 15). Обичайно е за старобългарските книжовници от Кирило-Методиевата епоха да владеят тънкостите на гръцкия език, така е и в епохата на византийско-българския светоотечески исихазъм от XIV в. Несъмнените съответствия с гръцкия език в областта на правописа не е „гърцизация“, а възприемане на правописа, на надредните знаци като указание за литургическо четене на богослужебните текстове (Ел. Коцева), тъй като добре известно е, че наличието на „прозодийните знаци „оксия“, „вария“, „периспомени“ и други е не само заради правилното произнасяне на думите, но и заради напева, тъй като Свещ. Писание се чете напевно“ (еп. Порфирий Успенски). На тази основа Евтимиевият следовник – българинът Константин Костенечки, изгражда търновско-ресавския правопис (Полихроний Аг. Сирку) в организираната от него Ресавска школа.

В първа глава на граматическия трактат „Разяснено изложение за буквите“ от Константин Костенечки се чете изразът „на един чужденец от търновските области“. В нарочна статия, поместена и в „Строители...“, Иван Харалампиев защитава гледището си, че Константин Костенечки, който идва от Бачковския манастир при деспот Стефан Лазаревич, не е бил единственият търновски граматик в Сърбия: „Въпросът за съдбата на търновските книжовници в Сърбия след падането на България под османско робство е важен и заслужава най-голямо внимание. Анонимният търновец, за когото говори Константин Костенечки, явно е бил даровит и известен Евтимиев ученик, принуден по неизвестни причини да живее невидим „като бисер в трева“. Кой е бил той и <...> кои са били другите негови събратя по съдба, с каква книжовна дейност са се занимавали, какви техни произведения от този период са запазени в Сърбия? Това са въпроси, които тепърва ще трябва да се решават“ (41–42).

През Второто българско царство книжовниците са много добре подготвени граматични, филолози, както техните бележити предшественици от началото на славянобългарската писменост, и сигурно добре познават архаизиращите тенденции през X–XIV век в литературния гръцки език, когато понятието „атически“ „престава да се свързва с атическия диалект, а започва да означава архаичен език с извисен, изящен стил, книжовен език, който е отдалечен от говоримия и който се възприема като образец за език

на висока литература, като антипод на делничния език на народа“. Цитирам показателен момент от доклад на Иван Харалампиев на тема: „Евтимий Търновски и книжовната диглосия в България през втората половина на XIV век“. – В: Търновска книжовна школа. Т. 9, Велико Търново, 2011, с. 180. Действително в изложението се поставя значим и непознат проблем, „свързан със спецификата на гръцката диглосия и с нейното влияние върху книжовноезиковата практика в България през XIV–XV в.“ (с. 181).

Духовните богатства на старобългарската книжовност следва да се превеждат на съвременния български литературен език, за да стигнат до по-широк кръг от читатели, тъй като старобългарският класически език не е включен в програмите на днешните училища и неговата красота е достъпна само за малцината му познавачи. Това обстоятелство допълнително затруднява прякото общуване с духовния свят на старобългарските писмена, чиято съкровена същина е православно богословие. По сходен повод скандинавистът Михаил Ив. Стеблин-Каменски посочва две групи препятствия: „Двойна бариера отделя съвременния човек от древните литературни паметници: символите, с които те са изразени, т.е. думите, и символите на тези символи, сиреч писмените отражения на думите. Думите са бариера, защото това са думи от древен език, символи, приспособени за изразяване на нещо в съзнанието на човек от далечна епоха, съзнание, което е съвсем различно от нашето. Значението на думите от древния език винаги в по-голяма или по-малка степен не съвпадат със значенията на съответствията им в съвременния език. И най-вече те не съвпадат там, където несъвпадението е най-трудно да се забележи: в самите елементарни думи, отнасящи се за духовния свят, напр. „душа“, „правда“, „добро“ и други подобни. Дори този, който чете древния паметник в оригинал, всъщност той го чете в превод: та нали неизбежно в някаква степен той подставя в думите от древния език привични нему значения; и по такъв начин сякаш превежда думата от древния език на съвременен език. Но още повече този, който чете древен паметник само в превод, а не в оригинал, всъщност той чете превод на превода“.

Като почти всеки старобългарист, проф. Иван Харалампиев също бива изправен пред предизвикателствата на практиката и теорията на преводаческото изкуство от старобългарски език. В това отношение той заема принципна критичност към примери от преводачески издания: „За някои специфични особености в произведенията на писателите от Търновската книжовна школа във връзка с преводите им на съвременен български език“. – В: Търновска книжовна школа. Т. 4, С., 1985, 187–197; Езиково-правописната реформа и езикът на Патриарх Евтимий Търновски. – В: Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа. Кн. 1, Велико

Търново, 2002, 52–82; За първия новобългарски превод на книгата "Абагар". – В: Научни изследвания в чест на проф. д-р Боян Байчев, Велико Търново, 2005, 459–468.

Освен анализатор, Иван Харалампиев е авторитетен преводач от старобългарски език. Първата му изява е съвместно с проф. Георги Данчев: „Разказ за пренасяне мощите на св. Иван Рилски от Търново в Рила от Владислав Граматик“ – В: Данчев, Г., Н. Дончева-Панайотова, *Търновска книжовна школа (антология)*. Велико Търново, 1987, 250–258. Иван Харалампиев след Кирил Христов и Емануил Попдимитров е автор на третия по ред поетичен превод на прочутата „Азбучна молитва“ на Константин Преславски (В: „Литературен вестник“, Велико Търново, бр. 13 от 9–22 ноември 1990, с. 2; „По вековните пътеки...“, 61–63).

Следващ превод е „Похвално слово за св. 40 мъченици“ от Григорий Цамблак – В: За буквите. Кирило-Методиевски вестник, бр. 26, май 2008, 12–13. Три превода са включени в алманаха „Търновски писмена“: „Надгробно слово за Киприан“ от Григорий Цамблак (кн. 4, 2012, 76–95), „Житие на препод. Теодосий Търновски“ от патриарх Калист (кн. 5, 2013, 134–201) и „Похвално слово за св. Филотея“ от митрополит Йоасаф Бдински (кн. 6, 2014, 69–101). И трите художествени произведения са известни по един препис като последните два текста са от Рилския панегирик на Владислав Граматик, 1479 г. Успоредно са поместени старобългарските оригинали, придружени с фотоси от преписите на св. Теодосиевото житие и похвалата за св. Филотея. Преодоляни са слабостите и неточностите в заварената преводаческа традиция, потърсена е богословската пълнота в съдържанието на тези пределно сложни за превод съчинения на писатели от Евтимиевия книжовен кръг. Ето един откъс като пример за автентичен превод, в който митрополит Киприан е показан в благодатното състояние „духом крилат“ и като духовен предводител на Новия Израил – православно паство на Московска Русия: „Пустинно беше възпитанието му. Наставляван от Духа, летеше навсякъде на крилете на пустинството до появата му при вас – новия Израил, за който той беше достоен, за когото и вие бяхте достойни. Защото „такъв архиерей ни трябваше“ (Евр. 7–26) (кн.4, с.93).

Приносните научни трудове предполагат и разкриват нови проучвателски направления и затова те стават пораждащ модел за работа на следващите поколения от изследователи. Убеден съм, че с тези превисоки качества е озарено досегашното научно дело на именития проф. д-р Иван Харалампиев. Поздравявам го за неговото труженичество и сърадвам на неговия достоен юбилей, пожелавам му здраве и сили през идните години с нови прозрения да продължи пътешествието си във времепространството

на миналото, настоящето и бъдещето на българския език, на чийто Солунски диалект светите братя Кирил и Методий по Божия отсъда създават третия богослужебен език в християнска Европа.

Проф. дфн Димитър Кенанов